

MIDDELEEUWSE TINNEN SEDES SAPIENTIAE

'Op de schoot van de Moeder zit de Wijsheid van de Vader'¹

J.E. Wustenhoff

Op een in 1987/1988 in Londen gehouden tentoonstelling werd onder catalogusnummer 85 een zittende tinnen Madonna getoond. De omschrijving hiervan was als volgt: 'Statuette of a queen enthroned, probably the Virgin. First half 14th century. Tin or tin-lead, h. 8.6 cm'.² Genoemd beeldje is in 1986 gevonden te Salisbury in de rivier de Avon. Eveneens in 1986 is in Nieuwlande een praktisch identiek beeldje gevonden. Hierbij heeft de zittende 'koningin' echter een kindje op schoot zodat het duidelijk is dat het de Madonna met het Jezuskind betreft (afb. 1). Bij de samenstellers van bovengenoemde catalogus was deze vondst echter nog niet bekend. Inmiddels zijn nog twee vergelijkbare beeldjes bekend, namelijk één in 1991 gevonden in Dordrecht (met Kind) (afb. 2) en één in 1998 in Amsterdam (zonder Kind) (afb. 3), terwijl in datzelfde jaar in Amsterdam ook nog een fragment is aangetroffen. Alleen bij het in Dordrecht gevonden exemplaar (afb. 2) zijn ook de attributen van Moeder en Kind nog aanwezig, bij alle andere exemplaren zijn deze verloren gegaan. Hieronder zal getracht worden wat meer inzicht in de datering, herkomst en achtergronden van deze beeldjes te verkrijgen.

Technische gegevens

De beeldjes zijn uit een lood-tinlegering vervaardigd. Hoewel alle vijf bekende exemplaren ongeveer dezelfde afmetingen hebben, zijn er geen twee exact gelijk wat betreft afmeting, versiering of uitvoering. Dit is het gevolg van het feit dat ze naar alle waarschijnlijkheid zijn vervaardigd door middel van de verloren-was-methode. Ze zijn hol gegoten, waarbij opvallend is, dat in alle gevallen een groot deel van de rug is weggesneden. Verderop in dit artikel zal hier nog op worden teruggekomen. De wanddikte bedraagt 1 à 2 mm. Het Jezuskind is in een aparte vorm gegoten en met een pennetje vastgezet in de schoot van Maria. De maten van de beeldjes variëren van 82 tot 89 mm hoog, 26 tot 34 mm breed en 25 tot 26 mm diep. Alle exemplaren

hebben aan de achterkant van het hoofd van Maria een 3 à 4 mm lang en 3,5 mm rond pennetje of gietpropje(?). Normaal gesproken zou de tinnegietter dit bij het afwerken van het beeld weggehaald hebben. Dat hij dit niet heeft gedaan, wijst er op dat het pennetje een bepaalde functie gehad heeft. Welke dat is geweest, is niet duidelijk. Om het beeldje ergens in vast te kunnen zetten? De beeldjes zijn oorspronkelijk beschilderd geweest. Vooral op dat uit Dordrecht (afb. 2) zijn nog vrij veel verfresten aanwezig: goud op het gezicht en de kleding van Maria en rood op de lippen van het Christuskind en op het kruis op de wereldbol die Hij in Zijn hand houdt. Ook op de meest complete Maria uit Amsterdam (afb. 3) komen nog rode verfresten voor.

Datering

Zoals hierboven reeds vermeld, werd het in Salisbury gevonden exemplaar gedateerd in de eerste helft van de veertiende eeuw. In een latere publicatie wordt als datering laat dertiende of vroeg veertiende eeuw genoemd.³ Gezien de hierna vermelde redenen, lijkt deze laatste datering terecht. Een datering 1250-1350 voor de hele groep,

1. Tinnen Sedes Sapientiae. Bodemvondst Nieuwlande (1986). H. 89 × br. 34 × d. 26 mm; datering ca. 1300. Particuliere collectie (foto auteur).

in: *Gevonden voorwerpen, spullen ... voor H.J.E. van Beuringen*

356

Men info over dit boek zie *Kijken Dory e.a., Gevonden voorwerpen | Lost and found*

2. Tinnen Sedes Sapientiae. Bodemvondst Dordrecht (1991).
H. 82 × br. 26 × d. 26 mm; datering ca. 1300. Collectie H.J.E.
van Beuningen, Cothen (foto H. van Uitert).

3. Tinnen Sedes Sapientiae. Bodemvondst Amsterdam (1998).
H. 83 × br. 30 × d. 26 mm; datering ca. 1300. Particuliere
collectie (foto auteur).

derhalve een wat ruimere periode, is aan te bevelen. Dit temeer daar enkele exemplaren vroege en andere wat latere kenmerken hebben. In het bijzonder geldt dit voor de plaats van het Kind op de moederschoot, strikt frontaal of op de linkerknie. Tijdens de Romaanse periode van de westerse beeldhouwkunst wordt Maria veelal voorgesteld als Sedes Sapientiae of Zetel (Troon) der Wijsheid, waarbij Maria in streng frontale houding gezeten is en het Jezuskind eveneens in frontale houding op haar schoot zit. Opvallend hierbij is het hieratische karakter. Meestal heft het Kind de rechterhand op in een zegengebaar en houdt het in de linker een boek of de wereldbol.

Zoals bij het exemplaar uit Dordrecht (afb. 2) is te zien, maakt ook hier het Kind met de rechterhand het zegengebaar terwijl het in de linkerhand een bol met kruis vasthoudt. Maria kijkt recht voor zich uit; het Jezuskind zit niet frontaal op haar schoot maar op de linkerknie. Gezien het gaatje in de linkerknie van de Maria uit Amsterdam (afb. 3), is dat ook bij dit exemplaar het geval geweest. Deze Maria en het exemplaar dat in Salisbury is gevonden, kijken weer recht voor zich uit. Bij de Maria uit Nieuwlande (afb. 1) zit het Kind frontaal op haar schoot, maar zij kijkt duidelijk met een liefhebbende blik naar Hem. Zij is niet meer alleen de Moeder van God, maar ook de Moeder van het Kindje Jezus.⁴

Bovenstaande kenmerken wijzen op het ontstaan van de beeldjes in de laatromaanse of vroeggotische periode. Het is daarbij waarschijnlijk dat er een flink aantal jaren ligt tussen het ontstaan van het vroegste en van het laatste exemplaar. Bij de Maria uit Dordrecht (afb. 2) zit op haar rechterhand een duif met in de bek een (olijf?)takje, als symbool uiteraard duidelijk, echter niet goed te plaatsen in de context van de Sedes Sapientiae.

Zetel van Maria

Maria is steeds gezeten op een zetel met een hoge rug. Bij de houten Sedes Sapientiae-beelden, die meestal uit één stuk hout werden gesneden, werd de achterkant vanaf de schouders uitgehold om aldus het barsten van het hout zoveel mogelijk te voorkomen. Aangezien deze beelden vrijstaand werden opgesteld, werd Maria op een zetel met hoge rug geplaatst zodat het weggesneden gedeelte gecamoufleerd werd. Soms werd ook het wegge-

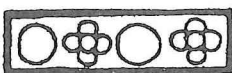
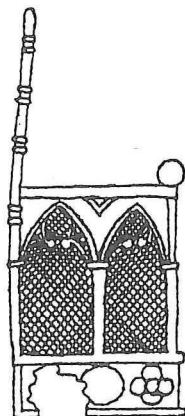
smeden gedeelte geheel of gedeeltelijk weer dichtgezet. Bij de tinnen exemplaren speelt barsten uiteraard geen rol. Toch heeft de tinnegieter, zonder daarbij waarschijnlijk de achtergronden te kennen, de houten voorbeelden gevolgd en eveneens vanaf de schouders de achterkant weggesneden. Aangezien echter bij de tinnen exemplaren de zetel van Maria één geheel vormt met het Maria-beeld is ook de rugleuning van de zetel daarbij weggehaald en daarmee het camouflage-effect geheel teniet gedaan.

De zetel, die bij deze beelden een zeer belangrijk onderdeel vormde, heeft bijna altijd twee vrij hoge armleuningen met op het einde een bol; de twee achterstijlen eindigen op schouderhoogte in een knop of dennenappel. De twee identieke zijkanten zijn gedecoreerd met fijn traceerwerk in een spitsboog. De zetel staat op een kleine verhoging waarbij op voorkant en zijkanten versieringen zijn aangebracht. Hoewel deze versieringen wat uitwerking betreft enigszins verschillen, zijn het wel bij alle exemplaren dezelfde: grote en kleine bollen, gestyleerde bloemen en 'pyramides' (afb. 4a). Deze versieringen zullen een - toen bekende - symbolische betekenis gehad hebben, maar welke dat was is nu niet meer duidelijk. De gehele zetel maakt een majestueuze indruk en geeft veel cachet aan het geheel.

Herkomst

Ondanks het gegeven dat alle bekende exemplaren zijn gevonden in Nederland en Engeland, zijn dit waarschijnlijk niet de oorspronkelijke landen van herkomst. Hoewel ten tijde van het ontstaan van de beeldjes de Sedes Sapientiae populair was in grote delen van Europa - zowel in Scandinavië, de Lage Landen, Duitsland, Frankrijk als in Spanje kwamen ze voor - was vooral in Noord-Frankrijk in de twaalfde en dertiende eeuw de Mariaverering tot grote hoogte gestegen. In de vele aan Maria gewijde kerken en kathedralen die in die tijd ontstonden kwam dit tot uiting, terwijl ook in het dagelijks leven de Mariaverering een zeer belangrijke rol speelde.⁵

Er zijn enkele aanwijzingen die een herkomst uit Noord-Frankrijk aannemelijk maken. Zo is het wegsnijden van het ruggedeelte bij houten Maria-beelden een techniek die vooral daar werd toegepast. Op een Noord-Franse herkomst wijzen ook het

a

b

4a. Details van de zetel van Maria, twee zijkanten en plint.
4b. Broche van Maria en Kind
(tekeningen mevr. L. Beekhuizen-Verhoeven, Amsterdam).

type sluier van Maria en het feit dat het Christus-kind gekroond is. Een gekroond Christuskind is bij Sedes Sapientiae zeldzaam en komt bijna alleen in Noord-Frankrijk voor.⁶ Een aantal Franse steden waar een Sedes vereerd werd - men denke daarbij onder andere aan Chartres en meer zuidelijk Le Puy en Rocamadour - groeide uit tot belangrijke internationaal bekende pelgrimsplaatsen die jaarlijks door vele duizenden pelgrims bezocht werden. Deze plaatsen, gelegen aan de drukke pelgrimsroutes naar het zuiden, werden ook door Nederlandse en Engelse pelgrims aangedaan. De veronderstelling dat de Sedesbeeldjes als (duur) souvenir uit één van deze Franse steden werden meegenomen is weliswaar aannemelijk, maar jammer genoeg niet met zekerheid vast te stellen. De originele Mariabeelden uit Chartres en Le Puy zijn tijdens de Franse revolutie vernietigd. Hoewel de hiervan bestaande oude afbeeldingen en een uit 1681 door de uit Chartres afkomstige oudheidkundige Alexandre Pintard

gemaakte beschrijving niet met elkaar overeenstemmen, zijn de afwijkingen hiervan met de tinnen beeldjes hoe dan ook te groot om toeschrijving aan één van deze plaatsjes te rechtvaardigen. Ook het thans in Rocamadour aanwezige Sedesbeeld wijkt af van de tinnen exemplaren. Er is geen houten Sedesbeeld bekend dat voldoende overeenkomsten met de tinnen exemplaren vertoont om als voorbeeld gediend te kunnen hebben.

Een opvallend detail bij alle gevonden tinnen beeldjes, is de broche of kledingspeld die zowel door Maria als het Jezuskind gedragen wordt (afb. 4b). Aangezien deze zonder uitzondering bij alle beeldjes aanwezig is, kan het niet anders dan dat een dergelijke speld ook door het origineel dat als voorbeeld gediend heeft, voorkwam. Bij de bovengenoemde afbeeldingen van de Maria's uit Chartres en Le Puy is deze niet te zien, wel op de kleding van één van de staande figuren in het noorderportaal van de kathedraal van Chartres. Ook vele andere Mariabeelden tonen deze sieraden; zo draagt de Maria uit de groep van de Visitatie aan de zijkant van het middenportaal van de kathedraal te Reims een soortgelijke broche.⁷

Gebruiksdoel

In het bovenstaande is ervan uitgegaan dat de beeldjes als pelgrimssouvenir gediend zouden kunnen hebben. Een andere mogelijkheid is uiteraard dat ze vervaardigd werden om voor privédevotie gebruikt te worden en geen directe relatie hebben met enige pelgrimsplaats. Men zou dan kunnen denken aan een goedkoper alternatief voor de beeldjes van deels verguld en geëmailleerd koper uit Limoges. Het is bekend dat reeds in de dertiende eeuw winkels in devotie-artikelen bestonden.⁸ Ook is het niet onwaarschijnlijk dat de verkopers van pelgrimssouvenirs in hun assortiment ook andere devotie-artikelen voerden. De beeldjes zullen in de kloostercel van monnik of non zeker niet misstaan hebben, evenmin als in huis bij de religieuze leek.

Zoals reeds vermeld, houdt de Maria uit Dordrecht (afb. 2) op haar rechterhand een duif met een (olijf?)takje in zijn bek. Een duif afgebeeld met een olijftak staat, in overeenstemming met de bijbel (Gen. 8, 11), voor het symbool van de vrede.⁹ In de literatuur heb ik geen (verwijzing naar) andere beelden van de Sedes Sapientiae kunnen

vinden waarbij Maria ook een duif met (olijf?)tak op de rechterhand houdt.

Noten

1. Forsyth 1972, p. 26.
2. Alexander & Binski 1987, p. 224.
3. Spencer 1990, p. 24-25.
4. Bronkhorst 1946, p. 44.
5. Kantor 1976, p. 293-294.
6. Forsyth 1972, p. 23.
7. Bronkhorst 1946, p. 155.
8. Van Os 1994, p. 65.
9. Timmers 1987, p. 156.
10. Van Dael 1997, p. 81-82.

Literatuur

- Alexander, Jonathan and Paul Binski (ed.) 1987. *Age of Chivalry. Art in Plantagenet England 1200-1400*. London.
- Aubert, Marcel 1947. *La sculpture française au Moyen-Age*. Paris.
- Bronkhorst, W. 1946. *Van Moissac tot Reims. Beschouwingen over Romaansche en Gothische plastiek in Frankrijk*. Tilburg.
- van Dael, Peter 1997. *Tot lering en verering. Functies van kunst in de Middeleeuwen*. Kampen.
- Forsyth, Ilene H. 1972. *The Throne of Wisdom. Wood sculptures of the Madonna in Romanesque France*. Princeton.
- Kantor, Jonathan 1976. A psychohistorical source: the Memoirs of Abbot Guibert of Nogent. In: *Journal of Medieval History* 2 (nr. 4 dec.), p. 281-303.
- Korevaar-Hesseling, E.H. (z.j.) *De Madonna in de beeldende kunst*. Heemstede.
- Mâle, Emile 1925. *L'art religieux du XIIIe siècle en France*. Paris.
- Mâle, Emile 1949. *De religieuze kunst van de XIIe tot de XVIIIe eeuw*. Utrecht.
- van der Meer, F. en Hans Sibbelee 1951. *Chartres. Ars Mundi* 2. Amsterdam.
- New York 1961. *Medieval Art. Guide to the collections of The Metropolitan Museum of Art*. New York.
- van Os, Henk 1994. *Gebed in Schoonheid. Schatten van privédevotie in Europa 1300-1500*. Amsterdam.
- Spencer, B. 1990. *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges* (Salisbury Museum Medieval Catalogue 2). Salisbury.
- Timmers, J.J.M. 1987. *Christelijke symboliek en iconografie*. Houten.
- Toman, Rolf (red.) 1996. *Romaanse kunst. Architectuur, Beeldhouwkunst, Schilderkunst*. Keulen.

Summary

Medieval pewter Sedes Sapientiae
'On the Mother's lap sits the Father's Wisdom'

The discovery since 1986 of a few small pewter Sedes Sapientiae groups has aroused curiosity as to the background of these objects. Nowhere in the existing literature is the existence of these small pewter groups specifically discussed, although a considerable amount has been written about wooden Sedes Sapientiae sculptures. The author has duly resorted to these publications as the source for this article. It was not possible to determine the exact provenance of the pewter pieces. However, a few features such as the cutaway back, the crowned Infant Jesus, the type of veil worn by the Virgin and the knowledge and experience reflected by similar examples of metalwork produced in France at the time suggest a North French provenance. These analogies, and especially the circumstance that all the pieces have the same pin, indicate that they derive from one prototype.

The execution, particularly the poses of Mary and the Child, suggest that the pieces were made between ca. 1250 and 1350. Although it cannot be ruled out that they were pilgrims' souvenirs, a more general function, for private devotional purposes, seems more likely as long as no specific place of pilgrimage can be identified.